

Wira Burdiak, Jurij Makar

POPULIZM W DZIAŁALNOŚCI UKRAIŃSKIEJ ELITY POLITYCZNEJ

Wprowadzenie

Fenomen populizmu można interpretować na wiele sposobów. Zjawisko to często rozumiane jest jako skonstruowany historycznie typ świadomości politycznej, odnoszący się do ruchów i ideologii politycznych, które bazują na odwoływaniu się do szerokich mas społecznych, albo działalności politycznej opartej na manipulowaniu wartościami i oczekiwaniami popularnymi w danym społeczeństwie.

W następstwie głębokich zmian w systemach politycznych wielu państw na świecie w ciągu ostatnich dwóch dekad, w literaturze politologicznej zauważalny jest wzrost zainteresowania tzw. nowymi czy tradycyjnymi partiami¹. Szczególnie widoczne jest to w systemach partyjnych krajów europejskich, niezależnie od tego, czy znajdują się w Europie Zachodniej, Środkowej czy Wschodniej. Dynamika ważnych międzynarodowych procesów transformacyjnych, takich jak zimna wojna, pogłębienie integracji europejskiej i rozszerzanie Unii Europejskiej na wschód, liberalizacja rynków oraz społeczne i kulturalne następstwa globalizacji, spowodowała znaczne zmiany w strukturze i funkcjonowaniu demokracji

¹ F. Müller-Rommel, *The New Challengers: The Green and New Right Parties in Western Europe*, „European Review” 1998, Vol. 6, No. 2, s. 191–202; P. Mair, *New Political Parties in Long-Established Party Systems: How Successful Are They?*, [w:] *Elites, Parties and Democracy: Festschrift for Professor Mogens N. Pedersen*, red. E. Beukel, K. K. Klausen, P. E. Mouritzen, Odense 1999; H. Keman, A. Krouwel, „The Rise of a New Political Class? Emerging New Parties and the Populist Challenge in Western Europe”, „Paper Presented at the workshop “Expert Rule vs. Popular Protest: The Elitist-Populist Divide in European Politics”, EpsNet Conference, Paris, 17–18 June 2005 (available online).

przedstawicielskiej i jej instytucji. Rzecz jasna, osłabienie wpływu związków zawodowych, podstawowych i lokalnych kół organizacji politycznych i społecznych, a także wzrost liczby wydań prasy partyjnej, otworzyły przestrzeń dla działalności nowych partii politycznych i wzmocnienia roli narodowych mediów w procesie niwelowania różnych interesów, zarówno grupowych, jak i zbiorowych.

W związku z nowymi warunkami społeczno-politycznymi badacze zainteresowali się problematyką populizmu i jego wpływem na demokrację liberalną. Elitę polityczną często uznawali za populistyczną² ponieważ bezpośrednio reprezentuje ona interesy własne i większości obywateli³. W odróżnieniu od uczonych zachodnich, naukowcy z Europy Środkowo-Wschodniej badanie problematyki populizmu rozpoczęli znacznie później. Związane to było z tym, że na plan pierwszy wysunęła się konsolidacja pluralistycznych systemów partyjnych i w ogóle demokracji, co stało na przeszkodzie badaniom nad populizmem. Jednak nowe stulecie pokazało, że w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej pojawiło się wiele nowych partii i ruchów populistycznych, a niektóre z nich dosyć szybko zdołały zdobyć reprezentację w parlamentach, a nawet wzięły udział w tworzeniu rządów, jak to miało miejsce na przykład w Polsce (partia „Prawo i Sprawiedliwość” – PiS braci Kaczyńskich⁴), czy na Słowacji (partia „Smer” [Kierunek], premiera Roberta Fico)⁵.

Oslabienie pozycji dotychczas znanych partii politycznych i organizacji społecznych na rzecz ruchów populistycznych nie doprowadziło do zneutralizowania napięć etnicznych i religijnych, a wręcz odwrotnie – wzmocniło je. Przykłady takie można znaleźć w wielu państwach Europy Środkowo-Wschodniej, obecnie członków UE. Dotyczy to zwłaszcza partii „Atak” w Bułgarii czy „Wielkiej Rumunii” w Rumunii. Są one reprezentowane w parlamentach tych krajów i jednocześnie nadają ton całemu prawemu ruchowi nacjonalistycznemu tych krajów⁶.

Warto też zwrócić uwagę na populizm partii w krajach powstałych na terenie byłego ZSRR. Jeśli chodzi o partie populistyczne w tym regionie, a wśród nich partie ukraińskie, to należy zaznaczyć, że nie negują one demokracji jako idei czy formy rządów i dlatego znalazły swoje miejsce w życiu politycznym krajów postsocjalistycznych. Jednak sytuacja partii tego typu jest dosyć mglista, bo większość z nich po zdobyciu miejsc w parlamentach, instytucjonalizuje się przybierając for-

² M. Canovan, *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*, „Political Studies” 1999, Vol. 47, No. 1, s. 2–16; idem, *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*, [w:] *Democracies and the Populist Challenge*, red. Y. Mény, Y. Surel, Basingstoke–New York 2002, s. 25–44; R. A. Dahl, *The Past and Future of Democracy*, [w:] *Occasional Paper: Centre for the Study of Political Change*, Siena 1999; H. Kitschelt, *Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems*, [w:] *Democracies and...*, s. 179–196; P. Mair, *Democracy beyond Parties: Research Monograph Series*, Center for the Study of Democracy, April 2005, www.democ.uci.edu.

³ P. Taggart, *Populism and the Pathology of Representative Politics*, [w:] *Democracies and...*, s. 62–80; C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, Vol. 39, No. 4, s. 542–563.

⁴ В. Павлів, *Польське дежа-в'ю*, „Дзеркало тижня” 2006, No. 27 (15 люня).

⁵ J. Koszycki, *Fico: dylemat populisty*, „Gazeta Wyborcza” 2008, 28 lutego.

⁶ G. Karasimonow, *Партийните системи в Югоизточна Европа*, „Разум” 2005, No. 4.

mę tradycyjnych partii⁷ i tworzy koalicje, przeważnie ze swymi niegdyśniejszymi oponentami, a tylko niektóre pragną zachować swą niezależność i pozostać na pozycji ruchów masowych. Jednocześnie ich populistyczna elita stara się narzucić decyzje w sferze pozostającej poza tradycyjnymi instytucjami demokratycznymi. Tu ich praktyka jest odmienna niż tradycyjnych partii, ideologii czy grup społecznych⁸. Styl wielu liderów tych organizacji często opisywany jest jako skrajnie prawicowy, nacjonalistyczny, wodzowski lub po prostu nieodpowiedzialny. W niniejszym artykule populizm zostanie omówiony w kontekście działalności ukraińskiej elity politycznej, ponieważ właśnie pod taką postacią najczęściej stykają się z nią obywatele, a od nich zależą wyniki wyborów oraz inne aspekty działalności społecznej.

Definicja populizmu

Według jednej z definicji, „populizm to działalność zmierzająca do uzyskania popularności pośród mas za cenę nieuzasadnionych obietnic, hasła demagogicznych itp. Populista we współczesnej polityce to działacz, który gra na postawie mas”⁹. Według innej charakterystyki, „populizm jest typem demagogii społecznej i politycznej”¹⁰. W niniejszym artykule wykorzystano dwie definicje tego zjawiska. Pierwszą zaproponował Cas Mudde i brzmi ona:

Populizm to ideologia polityczna, która uważa, że społeczeństwo jest podzielone na dwie jednorodne i antagonistyczne grupy, „czysty naród” *versus* „skorumpowane elity” oraz twierdzi, że polityka powinna wyrażać ogólną wolę narodu¹¹.

Drugą sformułował Philippe Schmitter:

[...] populizm to ruch polityczny, który zdobywa zwolenników i poparcie wyższe od ustalonych dystansów dzielących aktualne siły polityczne w oparciu o cechy osobowości lidera, twierdzącego, że może rozwiązać różnego typu problemy niezależnie od wcześniejszych oświadczeń, iż są nie do rozwiązania, istotnie się różnią bądź są marginalne¹².

W świetle powyższych definicji widać, że populizm może być rozpatrywany jako zespół idei i wartości związanych z rozwiązywaniem problemów społecznych

⁷ R. Katz, P. Mair, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, „Party Politics” 1995, Vol. 1, No. 1, s. 5–28.

⁸ P. C. Schmitter, „A Balance Sheet of the Vices and Virtues of “Populisms””, Paper Presented at the Conference „The Challenges of the New Populism”, Sofia 2006, May 10–11; P. Mair, *Populist Democracy vs. Party Democracy*, [w:] *Democracies and...*, s. 81–97.

⁹ *Politologija. Enciklopedičeskiy slovar*, Moskwa 1993, s. 306.

¹⁰ *Politologičeskiy slovar*, red. W. F. Chalippow, Moskwa 1995, s. 121.

¹¹ C. Mudde, *The Populist*, „Zeitgeist, Government and Opposition” 2004, Vol. 39, No. 4, p. 543.

¹² P. C. Schmitter, *A Balance Sheet of the Vices and Virtues of “Populisms”*, “Paper presented at the conference”..., s. 2.

oraz jako styl zachowania się i codziennej praktyki reprezentowanej przez ruch polityczny i jego lidera. Herbert Kitschelt¹³ i Peter Mair¹⁴ wyrazili pogląd, że definicje obecnych populizmów mogą zawierać aspekty proceduralne (strukturalne i konceptualne), substancjalne (dotyczące zachowania się) i dynamiczne (procesualne). Jednak w obu przypadkach wątpliwa jest teza, że populizm polityczny rozwija się jako spójna ideologia i/lub konsekwentny ruch polityczny. Wyniki większości badań, porównujących programy polityczne i zachowanie się partii populistycznych, dają podstawę do wniosku, że populizm polityczny to ideologia o płytkich korzeniach i niezbyt uporządkowanym charakterze, a działalność jego przedstawicieli jest pod silnym wpływem określonego kontekstu, co skłania do ciągłych zmian i manipulacji¹⁵. A zatem można zdefiniować populizm jako niejasny system podziału wartości politycznych i społecznych, obliczony na szeroką mobilizację mas w celu wyrażenia sprzeciwu wobec elit rządzących oraz instytucji państwowych (jest oczywiste, że nie mają tego na celu tradycyjni reprezentanci świata polityki, czyli partie, związki zawodowe, społeczeństwo obywatelskie), oparty przede wszystkim na charyzmie liderów ruchu i manipulacji ideami i symbolami przy pomocy mediów.

Demagogia a populizm: podobieństwa i odmienności

W starożytnej Grecji politycy o wybitnych zdolnościach oratorskich i dużej popularności w społeczeństwie nazywani byli demagogami. Demagog to przywódca ludowy, a demagogia oznaczała kierowanie ludem. Potem słowo to zmieniło znaczenie. W.I. Dal charakteryzował demagoga jako skrajnego demokratę, domagającego się władzy w imieniu narodu, tajnego wichrzyciela, przeciwnika ugody, który pragnie obalić ustrój; demagogię zaś jako panowanie ludu, dojście do władzy ciemnej masy¹⁶. Obecnie demagog to rządny korzyści poszukiwacz popularności w społeczeństwie, a demagogia to umiejętność zabiegania o względy narodu¹⁷. Współczesne pojmowanie demagogii ma wyraźny odcień negatywny. Rozumiana politycznie demagogia stanowi ocenę tych wystąpień, oświadczeń polityków, które nie zawierają konstruktywnych idei i propozycji, komplikują problem i odwracają uwagę od aktualnych zagadnień.

Na Ukrainie demagogia wspomaga wprowadzanie do świadomości społecznej błędnych wyobrażeń o realiach społecznych, przekonuje masy, że istnieją pewne zjawiska, ale nie wyjaśnia ich podstaw. Demagodzy to działacze polityczni, któ-

¹³ H. Kitschelt, *Popular Dissatisfaction with Democracy: Populism and Party Systems*, [w:] *Democracies and...*, s. 179–196.

¹⁴ P. Mair, *Populist Democracy vs. Party Democracy...*, s. 81–97.

¹⁵ M. Canovan, *Taking Politics to the People...*, s. 25–44; P. Taggart, *Populism and the Pathology...*, s. 62–80; K. Abst, S. Rummens, *Populism versus Democracy*, „Political Studies” 2007, Vol. 55, s. 405–424.

¹⁶ *Tolkowyj słowar żywego ruskogo jazika*, t. 1, red. W. I. Dal, Moskwa 1955, s. 427.

¹⁷ *Etimologiczieskij słowar ruskogo jazika*, t. 1, red. N. M. Szanski, Moskwa 1973, s. 63.

rym zależy na uzyskaniu popularności w celu prowadzenia osobistych interesów. Nie wahają się złożyć kłamliwe i nieodpowiedzialne obietnice, przekreślić fakty, schlebiać, manipulować uczuciami i pragnieniami mas. Demagogia stanowi potężną broń w rękach tych, którzy dzierżą władzę. Wśród demagogów politycznych są wprawdzie ludzie wierzący w swe racje, ale istota sprawy pozostaje niezmienna: także szczerza wiara w iluzję jest oszustwem. Populizm wykorzystuje chwytły demagogiczne, wiarę tłumy w zabobony, schlebia i wykorzystuje jego niskie instynkty. W polityce współczesnej żaden przywódca polityczny, bez względu na orientację partyjną, nie obył się bez pochlebstw pod adresem wyborców. Margaret Thatcher w przemówieniach często akcentowała wolność, dumę, niezależność – jako pierwszorzędne cechy angielskiego charakteru narodowego, co, rzecz jasna, podobało się Anglikom. Vaclav Havel nieustannie przypominał, że antykomunistyczna rewolucja w Czechosłowacji była „aksamitna”, czym także schlebiał narodowi.

Ukraińscy politycy: Julia Tymoszenko, Wiktor Juszczenko, Wołodymyr Łytwyn, Ołeksander Moroz, Mykoła Tomenko, Mykoła Katerynczuk, Wołodymyr Kyrylenko, Wiktor Janukowycz, Mykoła Azarow, Inna Bohosłowska, Arseni Jace-niuk i inni, nawet liberałowie, odwołują się nie tylko do rozumu, ale i uczuć wyborców. Im bardziej przekonująco i sprawnie używają owych zwrotów, tym większe znaczenie jako politycy zdobywają. Taka jest natura walki politycznej. Politolog rosyjski S. A. Markow uważa, że „przekonując wyborców, aby przyjęli jego punkt widzenia, polityk nie może obejść się bez pewnej dozy demagogii”¹⁸. Pogląd ten nie wydaje się jednak do końca słuszny, gdyż jeśli za demagogię rozumie się jej pierwotną treść, to, faktycznie, rzecz jest niewątpliwa, ale jeśli polityk będzie tylko „trochę” oszukiwał czy przekreślał fakty, to można wątpić. Sensem retoryki politycznej w warunkach demokracji bowiem jest szukanie poparcia przez apelowanie do audytorium. Natomiast demagogia to fałszywe słowa kierowane do wielu ludzi. Umiejętność przekonywania przy pomocy mądrych dowodów stanowi rzadki dar, wymagający wysokiego poziomu inteligencji i silnego charakteru. Zazwyczaj ludzi można przekonać do swoich racji tymi argumentami, których oni sami używają, bo spełnia się ich oczekiwania.

Termin populizm często stosuje się zamiennie z demagogią, a pomiędzy oboma zjawiskami stawiany jest znak równości. Głębsza analiza pozwala wyodrębnić zarówno cechy je łączące, jak i różniące. Niektórzy badacze analizują populizm jako uniwersalny zespół antytechnologii, takich jak domniemanie prawdziwości zdań prostych, znaczenia małych, ale konkretnych spraw, schlebianie ochłokracji, ideologiczne klisze, które zresztą charakteryzują także demagogię. Niebezpieczeństwo populizmu polega na tym, że będąc nieodłączną cechą demokracji, niekiedy wynosi do rządów tych przywódców politycznych, którzy następnie rządzą w sposób autorytarny lub totalitarny. Z tego względu przeciwdziałanie populizmowi staje się koniecznością, aby zmniejszyć jego negatywne skutki, utrwaląc pełnowartościowe mechanizmy władzy narodu, stabilne normy i tradycje demokratycz-

¹⁸ S. A. Markow, *Politiczeskije proffiesii*, „Politija” 1999, No. 2, s. 10–11.

ne. Jednocześnie we współczesnym życiu politycznym Ukrainy polityk zmuszony jest do wykorzystywania pewnych środków populistycznych, trzymania się pewnego stylu w walce o władzę, ponieważ ignorowanie potrzeb i sympatii wyborców prowadzi do porażki w wyborach. I właśnie populizm ukierunkowany jest na manipulowanie wyborcami w celu uzyskania masowego poparcia.

Demokracja populistyczna i jej objawy na Ukrainie

R. Dal wyodrębnił w swoich badaniach demokrację populistyczną, która uznaje za swój cel suwerenność narodu i równość polityczną, bazującą na priorytecie większości. Właśnie większość decyduje, kto będzie sprawował władzę, komu przekazane są instrumenty rządzenia państwem, województwem, miastem czy rejonem, kto będzie opracowywał prawo, którym rządzi się naród.

Na Ukrainie, państwie demokratycznym, nieustannie przeprowadzane są jakieś wybory, jedne siły polityczne są zastępowane innymi. Na przykład „Partia Regionów”, dzierżąca obecnie władzę w Ukrainie, długo obiecywała wyborcom „polepszenie życia już dziś”. „Dziś” nastąpiło już dawno, a cały sekret, być może polega na tym, że regionaliści o „pojutrze” lub za „cztery lata” nie wspomnieli ani słowa, ponieważ koncentrowali się na „dziś”. Tymczasem „dziś” to już „wczoraj”... Niestety, polepszenie życia na Ukrainie nie miało miejsca. Lider tej partii, obecny prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz, niejednokrotnie oświadczał, że do 2020 r. Ukraina wejdzie do grona 20 najlepiej rozwiniętych państw świata. Kryterium tej kwalifikacji to PKB na jednego mieszkańca, ale jeśli utrzymane zostanie dzisiejsze tempo pracy na Ukrainie, oczekiwane sukcesy nastąpią nie przed 2020 r., ale być może za lat 200...

Kolejny przykład: obywatelom opowiada się fantastyczne historie, że do 2020 r. Ukraina zdoła znowu osiągnąć 50 mln ludności. Tymczasem zwykła arytmetyka mówi, że przy dzisiejszej dynamice wzrostu cyfra ta może być osiągnięta tylko wtedy, gdy każdego roku przyjmowanych będzie 500 tys. emigrantów, przeważnie Chińczyków i przedstawicieli innych regionów azjatyckich, co nie jest ani realne, ani korzystne. Pomysły „Partii Regionów” dotyczące pensji także nie podwyższą poziomu życia Ukraińców. Wzrosną jedynie pensje i emerytury tych, którzy już dziś mają wysokie dochody. „Wzrost uposażeń dla najbardziej potrzebujących może osiągnąć kilkadziesiąt hrywien”, mówił deputowany Iwan Deńkowicz, ale wywoła to inflację i inne negatywne następstwa: wyższe dochody i pensje minimalne doprowadzą do wzrostu wydatków budżetowych, a to z kolei wytworzy dziurę w budżecie na pokrycie programów socjalnych i podniesie obciążenia przedsiębiorców¹⁹. Według tego deputowanego, podwyższenie minimalnej pensji dotyczy też samych deputowanych:

¹⁹ www.protruskavets.org.ua/news/75_9_1.html.

Dziś deputowany ludowy zarabia kilka razy więcej od nauczyciela lub lekarza. Przy czym jego pensja wzrosła kilkakrotnie. Dlatego partia Janukowycza, mając też inne sprawy na względzie, chce ugłaskać deputowanych przed następnymi wyborami dodając im więcej pieniędzy do i tak już wysokich zarobków. A wątpliwe jest, czy sami Ukraińcy zdążą na czas ucieszyć się swoimi podwyższonymi dochodami²⁰.

Populizm charakteryzuje nie tylko poszczególnych przywódców politycznych Ukrainy, lecz i siły polityczne różnej orientacji, które ciągle podkreślają, która z nich jest najbliższa narodowi, zna jego potrzeby i problemy. Konflikt ów bazuje na legitymizacji obecnej polityki wewnętrznej państwa, usprawiedliwieniu tych lub innych kroków w dziedzinie społecznej czy ekonomicznej. Ukraińcy, w odróżnieniu od obywateli innych państw postsocjalistycznych oraz zachodnich, biorą aktywny udział w ruchach politycznych, opartych na alternatywnych propozycjach ideologicznych, w akcjach protestu wobec polityki społecznej państwa. Współczesne pole ideologiczne w demokracjach zachodnich zdominowane jest przez neoliberalizm, natomiast na Ukrainie współistnieje neoliberalizm (decydująco wpływa na całe pole polityczne) i konserwatyzm, socjaldemokracja i nacjonalizm. W połączeniu z populizmem tworzą specyficzne pole działania ukraińskich partii politycznych, które artykułują swe interesy polityczne, konkurują o elektorat i walczą o objęcie rządów²¹.

Socjolog niemiecki Max Weber jako kryterium „działalności racjonalnej” zaproponował podział partii na partie, których celem działalności jest ograniczenie się do walki o władzę, i partie odwołujące się do grup interesów o konkretnym statusie socjalnym, dążące do osiągnięcia konkretnych wyników materialnych i światopoglądu (zasad ideologicznych). Politolog niemiecki Klaus von Bohme w oparciu o cechy ideologiczne, wyodrębnił natomiast partie radykalne, konserwatywne, socjaldemokratyczne, socjologiczne, komunistyczne, religijne, etniczne, skrajnie prawicowe i ekologiczne²². Według badaczy polskich R. Herburta i A. Jamroza, istnieją trzy podstawowe typy ideologii partyjnych: konserwatyzm, liberalizm i socjaldemokracja, jednak współczesne partie polityczne tworzone są w postaci związków elit będących u steru władzy lub dążą do zwiększenia i mobilizacji własnego elektoratu w celu zdobycia władzy.

Według danych Ministerstwa Sprawiedliwości z 8 września 2008 r., na Ukrainie zarejestrowanych było 151 partii²³. W 2010 r. było ich 176, a w Radzie Najwyższej, parlamencie państwa ukraińskiego, reprezentowanych było 16 z nich²⁴. Należy zaznaczyć, że większość z nich trafiła do Rady Najwyższej w blokach wyborczych, nie miały bowiem szans (i nie mają ich także w przyszłości) samodzielnie przekroczyć progu wyborczego. Liczba takich partii jest znaczna: jedna przypada

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Kategorii političeskoj nauki*, red. A. J. Melwilij, Moskwa 2002, s. 309.

²² *К. фон Бо́ме, Партии*, [w:] *Политология вчера и сегодня*, Moskwa 1992, s. 29.

²³ www.unian.net/ukr/news/news-271706.html.

²⁴ www.wz.lviv.ua/articles/82525.

na 260 tysięcy. Twierdzenie, że na Ukrainie jest zbyt wiele partii (10–15 mogłoby wystarczyć) powtarzane jest od dawna, lecz bez widocznego odzewu. Jedni politycy pobłażliwie oświadczają, że ukraińska wielopartyjność to cecha demokracji. Inni tłumaczą to słabością polityki i polityków. A jeszcze inni radzą zmienić normy prawne, aby skomplikować proces rejestracji partii, biorąc przykład z Rosji. Po uprawomocnieniu się w 2001 r. ustawy o partiach, zapisane jest, że do osiągnięcia statusu partii mogą dążyć jedynie organizacje posiadające nie mniej niż 10 tysięcy członków i dysponujące oddziałami regionalnymi przynajmniej w połowie podmiotów tworzących Federację Rosyjską. Wynik: liczba partii zmniejszyła się ze 140 do 40. Na Ukrainie za czasów Leonida Kuczmy także podjęto podobne próby zmniejszenia rejestru partii. Proponowano nawet pozbawić świadectwa rejestracji te partie, które nie zdołały wprowadzić swych przedstawicieli do parlamentu w ciągu dwóch kadencji. Pomimo tego, w ustawie „O partiach politycznych na Ukrainie”, wspomniane normy pozostały rozmyte. Zaznaczono tylko, że pół roku od dnia rejestracji partia powinna utworzyć swe przedstawicielstwa w większości obwodów Ukrainy, Krymu i Sewastopola. Wyborcy ukraińscy dotąd nie odnieśli więc żadnej korzyści z istnienia takiej liczby partii.

Natomiast artykuły większości dokumentów programowych partii ukraińskich wpływają na polaryzację (regionalną i wiekową) poglądów ludności odnośnie do kluczowych zasad strategii rozwoju państwa. Oprócz tego, w społeczeństwie Ukrainy nie ukształtował się zbiór zasad wartościujących i norm prawnych, reprezentatywny dla interesów grupowych, w oparciu o który partie polityczne mogłyby artykułować swój program.

Populistyczne prądy w programach partii ukraińskich

Na Ukrainie przewagę mają nastroje egalitarystyczne i partyjne programy populistyczne. Oto przykłady zależności ideologicznej największych partii wchodzących w skład parlamentu: partia „Nasza Ukraina” (niegdyś „Sojusz Ludowy Nasza Ukraina”) – liberalna, „Partia Regionów” – lewicowo-centrystyczna, „Wszzechukraińskie Zjednoczenie Bat’kiwsczyna” (WZB) – jako wzór obrał idee Europejskiej Partii Ludowej i „wyraża europejskie przekonania oraz podziela wartości europejskie dotyczące realnej demokracji, gospodarki rynkowej, godności ludzkiej, solidarności i sprawiedliwości”²⁵. Najbardziej ideowe są programy polityczne „młodych” partii – „Silnej Ukrainy” i „Frontu Zmian”, które pragną nie tylko zdobyć silną pozycję własną, ale i zmobilizować poparcie społeczne. Spośród „starych” partii wysoki poziom ideowości wykazują programy „Partii Ludowej” (lider W. Łytwyn) i „Bat’kiwsczyny” (J. Tymoszenko). Spośród programów partii mniejszych, które rozrastają się instytucjonalnie, pod względem ideologii i wartości najbardziej treściwy jest program „Komunistycznej Partii Ukrainy” (P. Symonenko) oraz sił o orien-

²⁵ H. Nemyria, *Pro „zminu orientacji” partii „Batkiwsczyna”*, www.news.online.ua/print/85281.

tacji narodowo-demokratycznej – „Swoboda” (O. Tiahnybok) oraz „Za Ukrainę” (W. Kyrylenko). Charakterystyka ideologicznych podstaw partii ukraińskich jest trudna, lecz można przynajmniej przyjrzeć się ich populistycznym treściom.

„Wszchukraiński Związek Swoboda” to prawicowa, konserwatywna partia o orientacji nacjonalistycznej, jej podstawowe hasła, to: sprawiedliwość narodowa i społeczna, patriotyzm, ukrainocentryzm, sprawiedliwość historyczna, lustracja. Członkowie partii negatywnie oceniają komunizm i szeroko wykorzystują elementy populizmu społecznego, chcą, na przykład,

[...] zagwarantować pracownikom najemnym prawo posiadania własności przedsiębiorstw państwowych i komunalnych, brać udział w zarządzaniu nimi i w sprawiedliwym podziale dochodów²⁶.

„Bat’kwiszczyna” głosi, że jest

[...] ogólnonarodową partią centrystyczną o nowej ideologii społecznej, gdzie w sposób organiczny połączone są solidarność z ochroną praw indywidualnych i wolności człowieka²⁷,

jednak większość ekspertów uważa ją za lewicowo-centrystyczną o orientacji populistycznej. Były jej członek, dziennikarz D. Czobit napisał, że prawdziwą ideologię J. Tymoszenko, O. Turczynowa i M. Brodskiego i innych można określić zwięźle słowami „Chcemy posiadać pełnię władzy na Ukrainie”²⁸. Kluczowe hasła tej partii to: sprawiedliwość, solidaryzm, duchowość. Program partii zbudowany jest na populizmie społecznym,

[...] dochody pracownika najemnego powinny składać się z trzech części: a) godnej pensji, b) części zysków przedsiębiorstwa, c) części zysków, naliczanych od akcji (niezależnie od tego, czy akcje te pracownik otrzymał w wyniku prywatyzacji, czy kupił je na giełdzie). To raz na zawsze usunie podział klasowy ludzkości na panów życia i najmitów²⁹.

Liderka tego ugrupowania oświadczyła, że aktywiści partyjni zaczęli „obchód po mieszkaniach” w celu zjednania sobie Ukraińców do walki z władzą³⁰, m.in. 5 maja 2011 r. na spotkaniu z robotnikami z fabryki maszyn w Trostiańcu w obwodzie sumskim, J. Tymoszenko oświadczyła, że

[...] przyjechała, aby zapoczątkować proces konsolidacyjny w skali kraju, zachęcić ludzi do rzeczywistej i nieodwracalnej w skutkach walki, która da odczuć, że już przeszliśmy złożoną drogę ustanawiania państwa.

²⁶ *Prohrama partii „Swoboda”*, www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama.

²⁷ *Batkiwyszczyna (partija)*, [www.uk.wikipedia.org/wiki/Батьківщина_\(партія\)](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Батьківщина_(партія)).

²⁸ D. Czobit, *Монолітне болото або ЗАТ БІУТ. Третє доповнене видання*, Броди 2006, www.farysei.narod.ru/boloto.html#c14; D. Czobit, *Makucha, abo sztrychy do politycznoho portreta „Bloku Julii Tymoszenko”*, Броди 2008, s. 352.

²⁹ *Передвиборна програма виборчого блоку політичних партій ВО „Батьківщина”*. „Маніфест справедливості”, www.cvk.gov.ua.

³⁰ J. Тимошенко, *Активисты „Батьківщини” начали поквартирный обход с целью объединения людей для борьбы с властью*, www.news.bigmir.net/ukraine/407054.

Według niej, członkowie WZB zaczęli agitację w celu

[...] zjednoczenia ludzi i ustalenia czasu, od kiedy trzeba będzie działać razem. [...] Ten moment na pewno ogłosimy i każdy będzie o nim wiedział. Będziemy działać razem jako drużyna, wszyscy powinni włączyć się do pracy, aby nasz kraj był taki, jak chcemy go zbudować, a nie taki, jak chce go widzieć klanowa oligarchia.

Tymoszenko uważa, że kraj zdąża w kierunku niepożądanym przez obywateli.

Mówią o tym i przedsiębiorcy, i rolnicy, i renciści, i studenci, oni wszyscy nie chcą nadal znosić znęcania się ze strony władzy. A to znaczy, że już dziś istnieje pragnienie zwycięstwa³¹.

W programie „Naszej Ukrainy” są też elementy populizmu społecznego:

Nasz cel to zagwarantowanie sprawiedliwości społecznej, podstawowych praw i i swobód człowieka oraz efektywnej ochrony społecznej obywateli. Właśnie to stanie się gwarantem istnienia narodu i państwa ukraińskiego³².

„Partia Regionów” to centrystyczna siła, dosyć słabo artykułująca własną ideologię. Składają się na nią m.in. elementy korporacjonizmu, ale także mocne państwo, bogactwo narodowe, centryzm polityczny, dobrobyt społeczny. Partia ta pragnie, aby na Ukrainie rozwijały się narodowe grupy finansowo-przemysłowe, głosi, że należy przygotować i wykonać ogólnonarodowy program tworzenia miejsc pracy i zagwarantować zatrudnienie ludności, nadać polityce w sferze duchowości i kultury rangę strategii państwowej w celu zagwarantowania wysokiego poziomu ogólnego rozwoju kulturalnego państwa, rozbudować politykę zgody i zaufania społecznego³³.

Z kolei „Komunistyczna Partia Ukrainy” (KPU), to lewicowa partia zorientowana socjalistycznie, uznaje się ją za spadkobierczynię Komunistycznej Partii Radzieckiej Ukrainy. Główne jej hasła: socjalizm, komunizm, marksizm-leninizm. KPU wyraźnie rozdziela zwolenników partii lewicowych i prawicowych, nacjonalistów i internacjonalistów, kapitalizmu i socjalizmu³⁴.

Powyższa, dosyć krótka, analiza ideologicznego oblicza liderów i partii, stanowi podstawę oceny systemu partyjnego Ukrainy – jako systemu umiarkowanego pluralizmu z przewagą partii o słabej artykulacji ideologii, ale są także partie o silnym głosie, odróżniającym je od pozostałych. Cechy różniące wielkie partie wytworzyły się w wyniku rozwoju podmiotów politycznych, który charakteryzuje się przejściem ideologii na drugi plan i przewagą hasel populistycznych, przy jednoczesnym wysunięciu się na plan pierwszy przywódcy partyjnego. W praktyce

³¹ *Ibidem*.

³² „Народний союз Наша Україна”, *Програма політичної партії*, www.razom.org.ua/documents.

³³ Партія регіонів – партія народу, стабільного розвитку, історичної перспективи, www.partyofregions.org.ua/meet/program.

³⁴ *Програма КПУ*, www.kpu.net.ua/program.

politycznej partii dominujące legitymizuje sprawowanie władzy lub działalność w opozycji. Starają się samodzielnie zdobyć maksymalne poparcie elektoratu i zmonopolizować władzę polityczną. Sprzeczne tendencje, już od chwili powstania, charakteryzują „Naszą Ukrainę” (NU). Z jednej strony czynione były próby wyartykułowania silnej ideologii narodowo-demokratycznej, a z drugiej – dominował skład liderek, wzmocniony w latach 2006–2007 rozwiązaniami administracyjnymi.

Aby odnieść sukces i zdobyć poparcie wyborców, partie te muszą zastosować element ideologiczny maksymalnie zbliżony do jak najbardziej uniwersalnych norm wybranej społeczności. Wyniki badań socjologicznych świadczą, że w społeczeństwie ukraińskim przewagę zdobywają orientacje egalitarystyczne i paternalistyczne i właśnie ten fakt jest bazą dla populizmu i korporacjonizmu. Ukraiński konserwatyzm, zaproponowany przez NU jako drogowskaz aksjologiczny doprowadził do zmniejszenia poparcia wyborczego dla tej partii. Z kolei „Blok Julii Tymoszenko” i „Partia Regionów” maksymalnie dostosowały swoje programy do nastrojów populistycznych, najbardziej powszechnych w społeczeństwie ukraińskim. Jest to wskazówką, że społeczeństwo ukraińskie charakteryzuje się niskim poziomem kultury politycznej i mobilności społecznej, brakiem spójnego, ogólnonarodowego paradygmatu narodu i państwa. Niedomogi te są wykorzystywane przez wymienione siły polityczne do manipulacji, zwłaszcza podczas kampanii wyborczych.

Zaznaczyć trzeba jednocześnie, że dzięki transformacji sukces osiągnęła partia władzy, którą dziś jest „Partia Regionów”. Po wyborach prezydenckich w 2010 r. ta siła obsadziła 80% stanowisk w ramach władzy wykonawczej, rozporządza też większością w samorządach. Warto zaznaczyć, że dalsza monopolizacja życia politycznego na Ukrainie i powrót do konstytucji z 1996 r., które zniszczyły model podziału władzy z 2004 r. i coraz silniejszy populizm mogą być powodem, że Partia Regionów stanie się partią władzy na dłużej. A to może doprowadzić do zmiany systemu umiarkowanego pluralizmu, funkcjonującego na Ukrainie w latach 2005–2010. Taki rozwój wydarzeń z kolei może postawić pod znakiem zapytania sukces demokratycznej transformacji Ukrainy z ostatnich lat.

Podsumowanie

Elita polityczna na Ukrainie szeroko wykorzystuje populizm, a czynniki ideologiczne przeważnie nie odgrywają większej roli w partyjnej walce o władzę. Liderzy partii parlamentarnych i pozaparlamentarnych wykorzystują elementy populizmu w działalności organizacji, programach, wystąpieniach oficjalnych itp. Populizm spotyka się z pozytywnym przyjęciem przeważnie warstw o niskim poziomie kultury politycznej i prawnej. Niezdolność mas do odróżnienia demagogii od realnych propozycji, czarno-białe widzenie świata, gotowość ubóstwienia przekonującego przywódcy partyjnego i nienawiść do jego konkurentów, to symptomy niskiej kul-

tury politycznej, wyjątkowo często wykorzystywane przez populistycznych liderów w celu zdobycia poparcia społecznego.

Dla wyborców ważnym czynnikiem jest także ideologiczna baza partii, ponieważ jej obecność oraz siła jej artykulacji ułatwia wybór. Czynniki ten w przeszłości będzie skłaniał partie do liczenia się z wyraźniejszą artykulacją haseł i osiągnięcia zgodności wykładni teoretycznej z identyfikacją ideologiczną. Bez względu na to, jaka ideologia (liberalna, socjaldemokratyczna, komunistyczna, nacjonalistyczna itp.) jest podstawą partii obecnych ukraińskich liderów politycznych, to ich niezmiennym atrybutem w działaniu jest populizm. Ideologię nadrzędnej partii legitymizuje sprawowanie władzy lub działalność w opozycji. Na Ukrainie utrzymuje się system spolaryzowanego pluralizmu, gdzie reprezentowane są partie polityczne o silnym głosie, lecz jednocześnie zauważalna jest przewaga wartości egalitarystycznych i paternalistycznych, co tworzy podstawę do rozwoju populizmu społecznego i korporacjonizmu. Największe szanse na zdobycie pozycji partii władzy ma obecnie wspomniana „Partia Regionów”.